

en moest men zich met het Kruis van Verdienste tevreden stellen. Uiteindelijk werd de mate waarin de overtocht gevaarlijk was geweest één van de criteria voor de hoogte van de te verlenen onderscheiding. Een groot probleem in deze gevoelige materie was het gegeven dat de koningin zich er persoonlijk mee bemoeide en daarmee de regering behoorlijk voor de voeten liep.

Na hun aankomst in Engeland werden de meeste Engelandvaarders bij de landmacht en de marine ingedeeld, terwijl een aantal van hen bij de luchtmacht terecht kwam die toen nog geen zelfstandig krijgsmachtonderdeel was. Dessing heeft het een en ander voor zover concrete gegevens beschikbaar waren in een tabel weergegeven. Een zeer opmerkelijke groep vormen de Engelandvaarders, die als geheim agent tijdens de oorlog naar Nederland terugkeerden om daar hun gevaarlijke missies uit te voeren. Van de 180 Nederlanders die als geheim agent uitgezonden werden, waren 108 Engelandvaarder. Van deze laatste groep kwamen er 51 bij hun missie om.

Het beeld van de Engelandvaarder is volgens Dessing in hoge mate bepaald door de boeken *Soldaat van Oranje* van E. Hazelhoff Roelfzema en *Engelandvaarders* van K. Norel. De invloed van het boek van Hazelhoff Roelfzema werd door de verfilming ervan zeer versterkt. Terwijl Dessing terecht opmerkt dat Hazelhoff Roelfzema zichzelf wel erg op de voorgrond dringt, laat zij na het boek op zijn waarheidsgehalte kritisch te onderzoeken. Hazelhoff Roelfzema publiceerde zijn memoires in 1971 omdat hij het honorarium hard nodig had en goede verkoopcijfers gebaat zijn bij een held die met kop en schouders boven iedereen uitsteekt.

Het proefschrift van Agnes Dessing is hoofdzakelijk refererend en inventariserend, een probleemstelling ontbreekt. Het was niet onverstandig geweest om de definitie van Engelandvaarder van de *Stichting Genootschap Engelandvaarders* over te nemen, omdat dit genootschap waarin de Engelandvaarders zich verenigd hebben, zijn definitie in de loop der jaren steeds bijgesteld heeft om aan de voortschrijdende inzichten te voldoen. Dat wil niet zeggen dat de onderzoeksresultaten van Dessing dan fundamenteel anders zouden zijn geweest aangezien het in hoofdzaak om dezelfde personen gaat. Bij het hanteren van de definitie van het genootschap waarin onder andere ook degenen, die een mislukte poging hebben ondernomen, zijn opgenomen, zijn er meer mogelijkheden voor probleemstellingen. Door uit te gaan van een bepaald archiefbestand, i. c. de verhoren, en de definitie van Engelandvaarders daarop toe te snijden, heeft Dessing onnodig haar vrijheid van handelen ingeperkt met alle gevolgen van dien.

Jan Schulten

J. R. Pauwels, *De Canadezen en de bevrijding van België 1944-1945* (Berchem: EPO, 2004, 199 blz., € 18,50, ISBN 90 6445 361 6).

In september 1944 trokken Canadese troepen vanuit Frankrijk België binnen en rukten door West-Vlaanderen op naar Brugge. De bevrijders werden met open armen verwelkomd. Wie toen geloofde dat de oorlog niet lang meer kon duren, vergiste zich. Achter schijnbaar onbenuilige Vlaamse waterlopen zoals het Leopoldskanaal zat immers

een tot de tanden bewapende divisie Oostfront-veteranen van de *Wehrmacht* verschanst. De strijd tussen deze verbeterde Siegfrieds en de niet veel zachtzinnigere Canucks is één van de twee thema's van dit boek. De gevechten zelf worden overzichtelijk beschreven. Eerst komt de relatief moeiteloze verdrijving van de bezetter uit het grootste deel van het Vlaamse land in september 1944 ter sprake. Daarna de 'Scheldeslag' van oktober 1944, een titanenstrijd in de modder van de polders, met als doel het openmaken van de haven van Antwerpen.

Pauwels' boek is niet alleen een 'militaire geschiedenis.' Zijn tweede thema is de kennismaking van de jonge mannen uit de Nieuwe wereld met de mensen van een landje dat voor hen *terra incognita* was. Er wordt dus een sociale geschiedenis geschreven, waarin thema's ter sprake komen zoals de meningen van de Canucks over het Belgische bier en hun verhouding met Belgische vrouwen. We vinden de Canadezen terug op het Vlaamse platteland en in Antwerpen en Brussel, waar cafés en nachtclubs hen de oorlog eventjes deden vergeten...

De Canadezen en de bevrijding van België is geïllustreerd met foto's, tekeningen en kaarten. De tekst wordt ook opgefleurd met soms amusante staaltjes van Canadese soldatenpoëzie. Het boek is ingedeeld in een viertal hoofdstukken: 'Triomftocht. De bevrijding van Vlaanderen' (september 1944), '*Le Repos du Guerrier*. De Canadezen in Vlaanderen' (najaar 1944), 'Lijdensweg. De Scheldeslag' (einde september begin november 1944) en '*La Vie en Rose?* De Canadezen in de Belgische steden' (winter 1944 lente 1945).

Het is voor een Nederlander best interessant om eens iets over de bevrijding te lezen vanuit een Belgisch perspectief. In het voorwoord geeft de auteur een degelijk, maar in het kader van dit boek minder relevant, overzicht van de verschenen studies over het optreden van het Canadese leger. De studies zijn zonder uitzondering grondig en voortreffelijk, maar ze hebben ook allemaal twee niet onbelangrijke nadelen. Ten eerste concentreren ze zich vrijwel uitsluitend op de militaire gebeurtenissen. Ten tweede is hun aandacht nooit in de eerste plaats op België gericht. Zo krijgen Belgische lezers nooit een duidelijk beeld van de rol van de Canucks in de bevrijding van hun land. Bovendien krijgt men ook weinig of niets te horen over interessante niet-militaire thema's, bijvoorbeeld over de confrontatie van de Canadezen met de politieke, economische en sociale problemen van België, een Europees lapje *terra incognita* waar ze in de nazomer van 1944 belandden en een aantal maanden zouden verblijven. Wat de Canadese soldaten over onze gewesten — het platteland zowel als de steden — dachten, hoe ze het met onze mensen konden vinden enzovoort, zijn vragen die in de bovenvermelde studies nooit gesteld worden. Pauwels schrijft meer vanuit *human interest* en geeft de militaire geschiedschrijving een ondergeschikte rol in dit vlotgeschreven werk.

Tenslotte dient nog vermeld dat het hier gaat om de bewerkte versie van een studie die verscheen in oktober 1985 in de vorm van een lang artikel in de *Bijdragen/Cahiers* van het Navorsings- en studiecencentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Brussel, sindsdien genoemd Studie- en documentatiecentrum oorlog en hedendaagse maatschappij. Jacques R. Pauwels studeerde geschiedenis en politieke wetenschappen in Gent en Toronto. Hij doceerde aan universiteiten in Canada en publiceerde in de VS, Canada, Duitsland en België over aspecten van de Tweede Wereldoorlog. Hij schreef

Women, Nazis and Universities (Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1984). Tegenwoordig is hij reisgids en touroperator.

Paul Hendriks

P. Buwalda, *Refuseniks. Het drama van de joodse emigratie uit de Sovjet Unie en de Nederlandse rol daarbij 1967-1991* (Soesterberg: Aspekt, 2005, 218 blz., € 22,95, ISBN 90 5911 411 6).

Een kleine tien jaar geleden promoveerde de voormalige diplomaat Piet Buwalda aan de Rijksuniversiteit Groningen op *They did not dwell alone*, een studie naar de Nederlandse belangenbehartiging in de Sovjet-Unie ten behoeve van Israël in de periode 1967-1991. In die periode, het zij nog maar eens gezegd, hielpen Nederlandse diplomaten ruim 500.000 sovjetjoden aan een inreisvisum voor Israël. Destijds werd door sommigen de vraag opgeworpen hoe iemand op zijn eigen herinneringen kon promoveren (Buwalda was ambassadeur in Moskou tussen 1986 en 1990), maar die kritiek is niet geheel terecht omdat Buwalda zich ook voor die periode wel degelijk op uitgebreid bronnenonderzoek baseerde. Zijn relaas werd alleen aangevuld met eigen observaties, die — het zij duidelijk — interessante doorkijkjes gaven op de menselijke en ambtelijke verhoudingen op de ‘Apenrots’. Zo spreekt er — terecht — lof en waardering uit voor minister van buitenlandse zaken Hans van den Broek, die bereid was risico’s te nemen en de grenzen van wat voor Moskou acceptabel was, trachtte op te rekken.

Men kan zich wel afvragen in hoeverre de belangenbehartiging *Nederlands* beleid was, als het *namens Israël* werd gedaan, maar Buwalda’s proefschrift was een welkome studie omdat het een belangrijk onderwerp op heldere wijze in kaart bracht en aannemelijk maakte dat de aantallen die de sovjetautoriteiten lieten gaan, vooral een afgeleide vormden van de stand van de Oost-West betrekkingen. Had Moskou er baat bij de westerse publieke opinie of de Amerikaanse regering te paaien, dan liet het veel joden gaan; had Moskou er geen baat bij, dan stokte de exodus. Onder Gorbatsjov was dat niet anders dan onder Brezjnef. Buwalda concludeerde daaruit dat Nederland best actiever en assertiever had mogen zijn, omdat het uitsluitend verantwoording droeg voor de afhandeling van uitreisvisa die toch al verstrekt waren.

Buwalda’s nieuwe boek *Refuseniks* is in hoofdzaak een bewerking van *They did not dwell alone*. Toch rechtvaardigt het feit dat het ook nieuwe informatie bevat over de Nederlandse maatschappelijke betrokkenheid bij de joden in de Sovjetunie, een nieuwe bespreking. Buwalda behandelt het ontstaan van die betrokkenheid, de activiteiten van actiegroepen om de publieke opinie te mobiliseren, en de vorming van een netwerk om joodse sovjetburgers moreel en materieel bij te staan. (97-105) Hij gaat ook in op de aarzelingen die een en ander opriep bij het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag en hij schuwt de kritiek bepaald niet. Het is een interessant thema, maar, ook omdat veel van de toenmalige activisten er de voorkeur aan geven niet te zeer in detail te treden, voorsnog slechts een verkenning van een onderwerp dat een zelfstandig onderzoek zou verdienen. Het is bij dit hoofdstuk, dat tenslotte nieuw is, jammer dat Buwalda voor wat

Women, Nazis and Universities (Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1984). Tegenwoordig is hij reisgids en touroperator.

Paul Hendriks

P. Buwalda, *Refuseniks. Het drama van de joodse emigratie uit de Sovjet Unie en de Nederlandse rol daarbij 1967-1991* (Soesterberg: Aspekt, 2005, 218 blz., € 22,95, ISBN 90 5911 411 6).

Een kleine tien jaar geleden promoveerde de voormalige diplomaat Piet Buwalda aan de Rijksuniversiteit Groningen op *They did not dwell alone*, een studie naar de Nederlandse belangenbehartiging in de Sovjet-Unie ten behoeve van Israël in de periode 1967-1991. In die periode, het zij nog maar eens gezegd, hielpen Nederlandse diplomaten ruim 500.000 sovjetjoden aan een inreisvisum voor Israël. Destijds werd door sommigen de vraag opgeworpen hoe iemand op zijn eigen herinneringen kon promoveren (Buwalda was ambassadeur in Moskou tussen 1986 en 1990), maar die kritiek is niet geheel terecht omdat Buwalda zich ook voor die periode wel degelijk op uitgebreid bronnenonderzoek baseerde. Zijn relaas werd alleen aangevuld met eigen observaties, die — het zij duidelijk — interessante doorkijkjes gaven op de menselijke en ambtelijke verhoudingen op de ‘Apenrots’. Zo spreekt er — terecht — lof en waardering uit voor minister van buitenlandse zaken Hans van den Broek, die bereid was risico’s te nemen en de grenzen van wat voor Moskou acceptabel was, trachtte op te rekken.

Men kan zich wel afvragen in hoeverre de belangenbehartiging *Nederlands* beleid was, als het *namens Israël* werd gedaan, maar Buwalda’s proefschrift was een welkome studie omdat het een belangrijk onderwerp op heldere wijze in kaart bracht en aannemelijk maakte dat de aantallen die de sovjetautoriteiten lieten gaan, vooral een afgeleide vormden van de stand van de Oost-West betrekkingen. Had Moskou er baat bij de westerse publieke opinie of de Amerikaanse regering te paaien, dan liet het veel joden gaan; had Moskou er geen baat bij, dan stokte de exodus. Onder Gorbatsjov was dat niet anders dan onder Brezjnef. Buwalda concludeerde daaruit dat Nederland best actiever en assertiever had mogen zijn, omdat het uitsluitend verantwoording droeg voor de afhandeling van uitreisvisa die toch al verstrekt waren.

Buwalda’s nieuwe boek *Refuseniks* is in hoofdzaak een bewerking van *They did not dwell alone*. Toch rechtvaardigt het feit dat het ook nieuwe informatie bevat over de Nederlandse maatschappelijke betrokkenheid bij de joden in de Sovjetunie, een nieuwe bespreking. Buwalda behandelt het ontstaan van die betrokkenheid, de activiteiten van actiegroepen om de publieke opinie te mobiliseren, en de vorming van een netwerk om joodse sovjetburgers moreel en materieel bij te staan. (97-105) Hij gaat ook in op de aarzelingen die een en ander opriep bij het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag en hij schuwt de kritiek bepaald niet. Het is een interessant thema, maar, ook omdat veel van de toenmalige activisten er de voorkeur aan geven niet te zeer in detail te treden, vooraansnog slechts een verkenning van een onderwerp dat een zelfstandig onderzoek zou verdienen. Het is bij dit hoofdstuk, dat tenslotte nieuw is, jammer dat Buwalda voor wat